

Урок №

Тема. Нові тенденції розвитку культури 1917—1921 рр. Наш край часів Першої світової війни та Української революції (1914—1921 рр.).

Мета: охарактеризувати особливості розвитку культури України в період національно-визвольних змагань, з'ясувати нові тенденції та чинники розвитку культури в 1917–1920 рр., суперечливе ставлення населення до культурних цінностей, подвижництво творців та діячів культури, культурно-освітню діяльність громадських організацій в цей період; розвивати в учнів уміння аналізувати та систематизувати матеріал, робити висновки, здійснювати порівняння історичних явищ та подій, удосконалювати навички роботи з історичними джерелами, давати історичну характеристику діячам культури; сприяти патріотичному вихованню учнів, а також виховувати в них естетичні смаки та уподобання.

Основні поняття: «культура», «освіта», «наука», «мистецтво».

Обладнання: документи, ілюстрації, портрети діячів культури.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Очікувані результати: після цих уроків учні зможуть: визначати хронологічну послідовність явищ культурного життя; характеризувати особливості розвитку культури України в 1917–1921 рр.; показувати на карті основні місця і території, пов'язані з розвитком освіти, науки та мистецтва; на основі різних джерел інформації: а) визначати й характеризувати основні чинники, явища, процеси та пам'ятки культури цього періоду; б) порівнювати ідеї та цінності, що були характерні для тогочасної культури з сучасними державотворчими ідеями та культурними цінностями українців; в) оцінювати внесок окремих діячів у вітчизняну та світову культуру.

Хід уроку

I. Організаційний момент уроку

II. Актуалізація опорних знань учнів

Бесіда

1. Яким був стан освіти в Україні на початку XX ст.?
2. Назвіть відомих діячів української культури на початку XX ст. Який внесок вони зробили в розвиток культури?
3. Що вам відомо про діяльність громадських організацій на початку XX ст.? Яку роль вони відігравали в українському національному русі?
4. Які процеси відбувались в Україні в 1917–1921 рр.?

III. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. На початку XX ст. культура України, з одного боку, продовжувала розвивати народні, демократичні традиції XIX ст., а з іншого — відбувався активний пошук нових форм, використання досягнень інших національних культур. Складні й неоднозначні соціальні, економічні політичні процеси, пов'язані з поваленням царизму, більшовицьким переворотом, розгортанням українських визвольних змагань, справили значний вплив на культурне життя тогочасного суспільства.

IV. Сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу

Учитель. Процес національного державотворення і політичного відродження нації, який почав домінувати в Україні після розвалу російського самодержавства, природним чином стимулював розвиток української культури.

Культурні процеси тривалий час вимушено мали маргінальний характер і легалізувалися, лише зазнавши впливу низки суб'єктивних і об'єктивних чинників на зламі століть, тепер же вони набували нового змісту.

Вперше за майже півтори сотні років виникли умови, за яких про розвиток української культури заговорили на державному рівні. До складу національного органу влади — Центральної Ради — увійшли відомі діячі української культури: письменник і драматург В. Винниченко, поети М. Сріблянський (Шаповал), М. Вороний, В. Павленко (С. Шелухін), І. Стешенко, літературознавці С. Єфремов, П. Зайцев, мистецтвознавці Д. Антонович, М. Біляшівський, письменники В. Бойко, В. Леонтович, О. Лотоцький, Г. Михайличенко, А. Заливчий, М. Загірня, В. О. Коннор-Вілінська, Л. Старицька-Черняхівська та ін. Вони прагнули зробити все, щоб українська нація якнайшвидше утвердила себе політично й культурно.

Так, В. Винниченко в одному з листів до Є. Чикаленка писав: «...Поки я почуваю в собі сили, я постараюсь зробити все, щоб прислужитись нашій національній справі. Всякими путями, всякими способами, а ми мусимо стати на рівні з передовими націями. Це мета, для якої варто жити й працювати».

Робота з документами

І. Огієнко «Українська культура»

«Тепер, коли ми творимо самі своє вільне життя, коли питання про нашу автономію поставлено руба, коли це питання набуло собі такої гострої форми, якраз дотепер буде спинитись, озирнутися назад, кинути оком на той довгий шлях, що його ми перейшли. Чи ми ж справді маємо право на вільне життя, чи ми маємо право на ту автономію, якої так настирливо домагаємось ось уже більше двох віків? Чи народ наш — окремий народ, чи він же має свою культуру, — культуру оригінальну, своєрідну? Чи в минулому єсть у його своя історія, своє життя? Чи справді нам потрібні окремі школи з нашою мовою, окремі університети, чи, може, це тільки наші вигадки, як про все це тепер кажуть несвідомі люде?»

Завдання

Прочитайте текст документу і скажіть як ви розумієте ці слова.

Учитель. І Педагогічний з'їзд (квітень 1917 р.) закликав учених-українців, які працювали в Росії, переїхати в Україну. Професорам, які достатньою мірою знали мову, пропонувалося перейти до викладання українською мовою або, принаймні, вести нею паралельні курси. Ухвалили пропозиції щодо стимулювання ведення наукової роботи українською мовою, реорганізації бібліотек, створення в них відділів україніки, перенесення до України і надалі концентрації тут архівних матеріалів, пов'язаних з країною.

На II Педагогічному з'їзді (серпень 1917 р.) шляхами утворення національної вищої школи було визначено як українізацію існуючих вищих шкіл, так і відкриття нових українських вузів.

Спочатку було реалізовано багаторічні напрацювання Українського наукового товариства (УНТ). У березні 1917 р. Українське наукове товариство (УНТ) спільно із Центральним кооперативним комітетом взялися до заснування першого

українського народного університету. Його було офіційно відкрито в Києві 5 жовтня 1917 р. А вже через рік — з 27 липня 1918 р. — народний університет було перетворено на Київський державний український університет. Поширенню українізації сприяла діяльність Наукового товариства ім. Шевченка, Товариства українських наукових викладів ім. Петра Могили у Львові та львівського Ставропігійського братства при греко-католицькій церкві Успіння Пречистої Пресвятої Богородиці. У той час українські студенти гуртувалися навколо «Академічної громади».

Повернулися до життя передвоєнні студентські товариства — Український студентський союз (УСС), медична громада, гурток правників, товариство студентів-політехників «Основа». Студенти-українці, які навчалися в університетах із російською мовою викладання, організовувалися в товариства, що сприяли поширенню українознавчих дисциплін. Таке товариство, наприклад, було створене в Університеті св. Володимира у вересні 1918 р.

У статуті наукового товариства студентів-українців зазначалося: «Метою є з'єднання українського студентства для піднесення його наукового знання в усіх галузях науки і української культури.

Діяльність товариства полягає в улаштуванні викладів, читанні докладів та рефератів, виданні журналів, праць, утворенні власної книгозбірні, організації екскурсій, подорожей тощо. Товариство поділяється на секції: історичну, літературну, природничу, математичну, медичну, права тощо.

Справами товариства керує Рада». Проведення українізації було особливою ділянкою діяльності товариств «Просвіта». Так, рада товариства в Миколаєві допомагала в українізації Миколаївського учительського інституту, серед студентів якого понад 70 % становили українці.

В організації і проведенні копіткої праці з дошкільного та позашкільного виховання величезну роль відігравали «Просвіти». Мережа цих товариств, до роботи яких було залучено всі верстви населення, невдовзі по революції знову вкрила Україну. 20–23 вересня 1917 р. відбувся I Всеукраїнський з'їзд «Просвіти».

У ньому взяли участь понад 4000 делегатів не тільки з України, а й з Кубані, Бессарабії, Дону. На з'їзді виступили М. Грушевський, С. Петлюра, І. Стешенко, С. Русова, Л. Старицька-Черняхівська та ін. Делегати прийняли програму позашкільної освіти, побудовану на національному ґрунті та погоджену з урядовою концепцією.

Складання таблиці

Галузі культури	Основні досягнення

Учитель. (матеріали для заповнення таблиці)

Шкільна освіта українських урядів

Паралельно з українізацією тривав процес відродження українських середньої й початкової шкіл. Цим питанням було присвячено два педагогічних з'їзди.

У резолюції I педагогічного з'їзду визнавалося реальним протягом двох навчальних років перейти до викладання українською мовою всіх дисциплін у середній школі, а на вимогу батьків відкривати паралельні класи з викладанням російською. Цей підхід був підтверджений у декларації Генерального Секретаріату, оголошеній на

засіданні Центральної Ради 9 липня 1917 р., коли серед найважливіших завдань називалась українізація школи, яку починати слід було з організації видання підручників, підготовки вчителів та сприяння їх професійній взаємодії.

Від березня до осені 1917 р. у країні з'явилося 57 нових середніх шкіл різних типів. Вони були засновані й існували на приватні та громадські кошти. Першу з них — 1-шу українську гімназію ім. Шевченка — було відкрито 18 березня 1917 р. у Києві заходами Товариства шкільної освіти. Відзначимо, що 30 українських гімназій було відкрито вже протягом 1917/18 навчального року, а наприкінці 1918 р. їх уже налічувалося 82 518.

Наприкінці 1917 р. було розроблено плани і програми для єдиної трудової школи, тобто загальноосвітньої, з 12-річним терміном навчання. З метою ефективного керівництва народною освітою в Україні створено Київський, Одеський і Харківський шкільні округи, а для прискорення дерусифікації шкіл — численні курси українознавства. Багато уваги приділялось підготовці та виданню шкільних підручників. Незважаючи на труднощі воєнного часу, їх наклад у 1917 р. досяг 300 тисяч примірників, а 1918 р. було видано 2 млн. книг.

Незаперечний вплив на розгортання українізації мало рішення Центральної Ради у березні 1918 р. про надання українській мові статусу державної. Згідно з наказом Міністерства народної освіти, в усіх школах запроваджувалося викладання винятково українською мовою.

Важливе значення в становленні національної школи за Гетьманату мав прийнятий Радою Міністрів 1 серпня 1918 р. закон про обов'язкове навчання української мови і літератури, а також історії та географії України в усіх середніх школах починаючи з 1918/19 навчального року.

Але найбільше для відновлення української культури за часи визвольних змагань було зроблено Українською державою, яку очолював гетьман П. Скоропадський, та, зокрема, Міністерством вищої народної освіти і мистецтв на чолі з професором М. Василенком. Новий уряд рішуче проводив політику українізації духовного життя, особливо у сфері освіти. Першим кроком Міністерства у цій справі стала титанічна робота із запровадження єдиної трудової школи, проект якої був розроблений ще Центральною Радою. Поряд з відкриттям нових українських шкіл українізувалися також старі російські гімназії. Уже на кінець 1918 р. в Україні існувало 47 208 народних шкіл, 1 210 вищих початкових шкіл, 474 чоловічі і 262 жіночі гімназії, 91 комерційна школа, 70 реальних, 18 торгових і 18 духовних шкіл. Для незаможних учнів призначалися стипендії.

Стан науки. Відкриття УАН і університетів

У березні 1917 р. почалась робота із заснування першого українського народного університету із завданням — «дати загальну наукову освіту і такі наукові відомості, які дає університет державний, ... поставивши в центр викладання українознавство».

Його було офіційно відкрито в Києві 5 жовтня 1917 р. А вже через рік, з 27 липня 1918 р. народний університет було перетворено на Київський державний український університет. Професура в ньому майже вся складалася з українських науковців, багато з них — видатні вчені: М. Кравчук, Ф. Міщенко, А. Кримський,

С. Тимошенко, Б. Кістяківський, І. Огієнко, А. Лобода, М. Туган-Барановський, О. Корчак-Чепурківський та ін.

У березні 1918 р. рада лекторів Київського українського університету порушила питання в уряді про заснування мережі подібних закладів по всій Україні.

В результаті 22 жовтня того ж року було відкрито Український державний університет у Кам'янець-Подільському. Очолив його І. Огієнко, якого сучасники називали невтомним вартовим українського Ренесансу, викладали там Д. Дорошенко, М. Драй-Хмара, В. Біднов, М. Столяров та ін. Заклад був опорою українського державотворення.

Того ж 1918 р. було засновано Український історико-філологічний факультет у Полтаві, де на той час зібралася група викладачів з університетів Харкова, Петрограда, Казані і серед них — Д. Багалій, Ф. Шміт, М. Сумцов, С. Кульбані, Н. Мірза-Авакянц.

Створений на кошти полтавських губернського земства, міської думи та спілки споживчих товариств, він замислювався ініціаторами як перший факультет нового українського університету.

Існування в регіонах таких закладів мало велике культурне і наукове значення й суттєво сприяло українізації.

Українські університети ставали просвітницькими та громадськими центрами, сприяли поширенню української літературної мови, активізували краєзнавчу роботу.

Все сказане повною мірою можна віднести також до Катеринославського університету, Педагогічної академії, Ніжинського історично-філологічного інституту кн. Безбородька, вищих жіночих курсів та ін.

Українізація існуючих вищих шкіл зустріла рішучий опір з боку більшості старих професорів, насамперед університетів Київського св. Володимира, Новоросійського та Харківського, Київського політехнічного інституту, які після тривалих дебатів дійшли згоди створити в університетах кафедри з української історії, філософії та інших дисциплін. Спочатку на історично-філологічних факультетах було відкрито кафедри української історії, згодом — кафедри українського письменства, історії українського права та історії української літератури й мови. Водночас наукові інституції організували по всій країні систематичні українські університетські курси.

Великою є заслуга гетьманського уряду у відновленні та подальшому розвитку української науки. Влітку 1918 р. було створено комісію у складі відомих вчених, яка мала виробити проект статуту Української академії наук (УАН). У вересні цього ж року проект було розглянуто і затверджено Радою Міністрів, а 14 листопада ухвалено закон про заснування Української академії наук у Києві, затверджено її статут, штат, а також склад установ.

Передбачалося, що УАН має стати найвищою науковою державною установою і перебуватиме в безпосередньому віданні верховної влади.

Метою УАН визначалося поглиблення й поширення наукових дисциплін, збагачення їх на користь народу; сприяння об'єднанню та організації наукової праці в Україні; створення нових науково-дослідних інститутів. Академія, окрім розв'язання загальнонаукових завдань, мала вивчати й досліджувати сучасні й

минулі проблеми України, української землі та народу. У складі УАН було три відділи: історико-філологічний, фізико-математичний, соціальних наук, а також такі установи: національна бібліотека, астрономічна обсерваторія, хімічна лабораторія, фізичний інститут, зоологічний музей, ботанічний сад, геологічний музей і низка інших наукових закладів. УАН мала свою друкарню і літографію. Членами академії мали право обиратися громадяни України та українські вчені Галичини, Буковини і Закарпаття.

Наказом гетьмана П. Скоропадського було призначено перших дійсних членів УАН. По відділу історико-філологічних наук дійсними членами стали заслужений професор Харківського університету Д. Багалій, ординарний професор Київського українського державного університету А. Кримський, заслужений професор Київської духовної академії М. Петров, професор Чернівецького університету, доктор С. Смаль-Стоцький. По відділу фізико-математичних наук призначені ординарний академік Російської Академії наук В. Вернадський, професор Київського політехнічного інституту С. Тимошенко, заслужений ординарний професор Київського університету П. Тутковський. По відділу соціальних наук призначені ординарний професор Київського українського державного університету М. Туган-Барановський, професор Катеринославського університету Ф. Тарановський, ординарний професор Київського політехнічного інституту В. Косинський, член-секретар комісії з розбирання давніх актів О. Левицький.

На одне з перших місць було поставлено дослідження історії України, а водночас із цим вивчення літератури, мовознавства, археології, мистецтва. В Україну почали повертатися й працювати вчені-дослідники, які до цього працювали у вузах і наукових установах Росії.

На час гетьманату припадає заснування таких наукових установ, як Державний український архів, Національна галерея мистецтв, Український історичний музей, Національна бібліотека.

Окрім названих наукових установ, у Києві було засновано Державний драматичний театр. Завдяки зусиллям О. Кошиця організовано Українську державну капелу, симфонічний оркестр.

Література

Революційні події істотно вплинули на зміст літературно-мистецького життя. Політичне розмежування серед творчої інтелігенції, яке спостерігалось й до жовтня, після революції ще більше поглибилось. У середовищі літераторів-модерністів поширюється імітація ідейної «незалежності». Численні гуртки і товариства на весь голос заявляють про своє лідерство в мистецькому процесі. Претензійність, прагнення бути ні на кого не схожим відбивалося вже в самих назвах окремих об'єднань і течій — «нічевоки», «біо-косміти», «фуїсти», «ліміністи» тощо.

Незадовго до революції пішли з життя такі непересічні особистості, як Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, завершували свій творчий шлях Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний, а Василь Стефаник, Ольга Кобилянська та Марко Черемшина жили в Західній Україні і були позбавлені можливості брати участь у літературному процесі Наддніпрянської України.

Місію літературного служіння народові в роки національно-визвольних змагань взяли на себе письменники молодшого покоління, які почали свій творчий шлях незадовго до повалення самодержавства.

По-різному сприймали нову суспільно-політичну ситуацію старші українські літератори С. Васильченко, А. Кримський, М. Чернявський, Я. Мамонтов та ін. Загалом ці письменники досить швидко стали на шлях революційних перетворень. Українська література доби визвольної і громадянської воєн збагатилася багатьма новими іменами. Письменники і поети тієї доби були безпосередніми учасниками подій. Життя деяких з них обірвалося раніше, ніж встиг розквітнути талант.

Олександр Олесь (Кандиба) вважається одним із найяскравіших українських поетів ХХ ст. Він народився на Сумщині, здобув вищу освіту і працював у Харківському земстві лікарем. У 1911 р. став одним із редакторів київського журналу «Літературно-науковий вісник». У 1919 р. разом з військами Директорії дійшов до західного кордону. Потім подався до Будапешта і Відня. З 1924 р. працював у Празі, де прожив останні 20 років життя. Твори О. Олесь відзначаються глибоким патріотизмом і довершеністю поетичної форми. Багато віршів покладені на музику. Володимир Сосюра служив у військах С. Петлюри до лютого 1920 р. Потім став червоноармійцем, вступив у більшовицьку партію. У 1920 р. була надрукована його поетична збірка «Червона зима». З нею В. Сосюра увійшов у велику літературу. Талант поета зміцнів у радянську добу, але українська національна революція наклала свій відбиток на всю подальшу творчість митця. Звинувачення в «українському буржуазному націоналізмі» переслідували визнаного метра української літератури і в кінці життя.

Павло Тичина у 1917 р. закінчив Київський комерційний інститут і почав працювати в газеті «Нова Рада». У 1918 р. вийшла друком його перша поетична збірка «Сонячні кларнети». Вона вразила багатьох глибоким ліризмом і новаторською формою. 1920 р. були надруковані дві збірки молодого поета — «Плуг» і «Замість сонетів і октав».

Поет Василь Чумак (член партії боротьбистів) був розстріляний денікінцями у київському підпіллі в 1919 р. Після смерті з'явилася перша і остання збірка 18-річного поета — «Заспів». Вона показала всю силу його літературного обдарування.

Чудовим поетом виявився й один з керівників боротьбистів Василь Блакитний (Елланський). У 1920 р. була опублікована його збірка «Удари молота і серця».

На початку визвольної війни уже відомим поетом був Григорій Чупринка. Творчість його перервалася у 1921 р. Своє життя він віддав у боротьбі з більшовиками за самостійну Україну.

Мабуть, закономірно, що українська революція поставила на чолі літературного процесу поетів — яскравих і різних. Тільки поетичним словом вдавалося найбільш глибоко відобразити різнобарвну і калейдоскопічну дійсність.

Серед прозаїків, які розпочали свій творчий шлях у ці буремні роки, ми бачимо багатьох, хто став пізніше класиком української радянської літератури. Зокрема, це А. Головка, О. Донченко, Іван Ле, Остап Вишня, С. Скляренко.

Принциповою тезою, що постала перед митцями нової літератури, стало питання про збереження традицій класичної спадщини.

Поезія Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки — це той ґрунт, на якому формувалися і визріли П. Тичина, В. Чумак (вбитий денікінцями в 1919 році), В. Сосюра, М. Рильський, Д. Загул та ін.

Молоді поети і письменники групувалися навколо численних літературних студій і гуртків, редакцій газет і журналів, літературних альманахів. Найпомітнішими творами української літератури періоду національно-визвольних змагань були книги віршів «Плуг» та «Сонячні кларнети» П. Тичини, «Червоний заспів» В. Чумака, «Удари молота і серця» В. Еллана-Блакитного, «Червона зима» В. Сосюри, «Мої коломийки» І. Кулика. Помітними стали прозові твори С. Васильченка, А. Головка, М. Ірчана, Г. Коцюби, Петра Панча, О. Вишні, С. Пилипенка та ін.

Характерним для літератури, як і загалом для мистецтва років громадянської війни, був широкий спектр поглядів і діапазон полеміки, подальший розвиток культури. Гостра класова боротьба породила різні ідейні платформи в літературі та мистецтві, найпоширенішою стала течія «наймодернішого символістського напрямку»: мистецтво приречене на вмирання; протягом певного часу його має замінити метамистецтво (синтез мистецтва зі спортом), а в майбутньому, з плином часу, воно повністю зійде з арени духовного життя. З-поміж помітних представників цієї течії варто зазначити М. Семенка, Г. Шкурупія, Г. Коляду, Д. Бузька, О. Слісаренка, М. Ірчана. Суперечливість їхніх естетичних поглядів була цілком очевидною. Читачам вони пропонували свої твори, художній рівень яких був далеко не рівноцінний.

Осібні позиції в молодій радянській літературі посідали неокласики (сформувалися в 1922 р.). До них належали М. Рильський, М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара та Освальд Бургардт.

Вони виступали за високу культуру слова і художньої форми; ідеалом для них було далеке минуле, взірцем справжнього мистецтва слугували зразки античності та інших давніх епох, а з художніх напрямків у поезії найближчими для себе вважали французьких парнасців.

Активно в будівництво нової культури включився Пролеткульт. Письменників ця культурно-освітня організація приваблювала своїм гаслом — «Творити революційне мистецтво!» У 1919–1920 рр. членами її були В. Коряк, В. Еллан-Блакитний, С. Пилипенко, В. Сосюра, М. Майський. Проте згодом усі вони вийшли з Пролеткульту, оскільки побачили хибність його ідейно-теоретичних настанов.

Українська церква за доби революції

Досліджуючи основи церковної політики Української держави необхідно зазначити, що політичні сили революційної доби (Українська Центральна Рада, Гетьманат Скоропадського, Директорія) по-різному ставилися до розв'язання церковного питання. Нерегламентованість релігійного життя в основних законодавчих актах УНР свідчить про відсутність чіткої державної політики Центральної Ради щодо церкви.

Перший державний орган, який мав займатися питаннями релігії, був створений у січні 1918 р. Основним завданням цього Департаменту ісповідань було врегулювання відносин між державою і православною церквою, яка визнавалася Департаментом як «автокефальна» в межах усієї України.

Питання діяльності на території України інших релігійних конфесій, зокрема й римо-католицької церкви, взагалі не розглядалися, окрім заяв про невтручання держави у справи релігійних громад та їх самофінансування.

Із приходом до влади гетьмана Павла Скоропадського та зі зміною політичного режиму в Україні ставлення до релігійних питань дещо змінилося.

Спеціальним наказом № 12 від 16 травня 1918 р. гетьманом Скоропадським було створено Міністерство ісповідань при Кабінеті Міністрів.

Цілеспрямовану політику щодо церковного питання, порівняно з Центральною Радою та Гетьманатом Скоропадського, проводила Директорія. Прагнення Директорії до реалізації курсу на цілковиту незалежність України максимально сприяло розвитку національно-церковного руху в Україні. Провідною метою діяльності Міністерства ісповідань за часів Директорії було створення Українського Патріархату, а отже, Православна Церква визнавалася автокефальною та набувала статусу державної. Усі інші релігійні конфесії (включно з римо-католицькою) позбавлялися державної підтримки та визнавалися приватною справою вірян.

V. Узагальнення та систематизація знань

Бесіда

1. Назвіть нові тенденції та чинники розвитку культури в 1917–1921 рр.
2. Охарактеризуйте подвижництво творців та діячів культури в цей період.
3. Як би ви оцінили культурно-освітню діяльність громадських організацій?

V. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний матеріал підручника.